

A török geopolitikai gondolkodás alakulása az Oszmán Birodalom válságától az ezredfordulóig

Lechner Zoltán¹

1. Abstract

During the last two decades, mainly because of her ambitious foreign policy and her ambivalent relations with the Western world, Turkey became an important subject in the analyses of international relations experts and geopoliticians. This study aims to review the evolution of Turkish geopolitical thought, from the decay of the Ottoman Empire to the new millennium, hopefully contributing to the deeper understanding of Turkish foreign and security policy in the 21st century. The study approaches the topic from the methodological perspective of critical geopolitics, which is described in the first chapter. The second part of the paper examines the final period of the Ottoman Empire, and focuses on the connection between the decline of the Empire and the changing spatial conceptualizations of the Ottoman political elite. The third chapter analyses the first three decades of the Turkish nation state, with a special focus on the effects of the so called „Sèvres-syndrome” and the origins of the Soviet-Turkish conflict. The fourth part examines the geopolitical aspects of the role Turkey has been playing during the Cold War. Finally, the fifth chapter reviews the spatial and civilizational discourses, according to which the Turkish political elite defined Turkey’s place in the new world order.

Keywords: Ottoman Empire, Turkey, geopolitical discourse, civilizational identity

2. Elméleti keret: kritikai geopolitika

Az eredetileg Rudolf Kjellén svéd társadalomtudós által megalkotott geopolitika kifejezés az elmúlt évtizedekben széles körben elterjedt, és a társadalomtudományi munkáknak, a politikai retorikának és a közbeszédnek egyaránt gyakran visszatérő elemévé vált. A diszciplínán belül két nagyobb irányzatot azonosíthatunk, a klasszikus és a kritikai iskolát. A klasszikus értelmezés² a 19. század végén–20. század elején, elsősorban Friedrich Ratzel és Halford Mackinder elméletei nyomán bontakozott ki, majd a bipoláris rendszer összeomlását követően – többek között Samuel P. Huntington és Zbigniew Brzezinski munkásságának köszönhetően – vált újfent népszerűvé. Az irányzat az objektív humán- és természetföldrajzi realitások, valamint a nemzetközi politikai folyamatok közötti összefüggések rendszerét vizsgálja. Alaptézise szerint a földrajzi elhelyezkedés és távolság, a topográfia, továbbá az erőforrások, a népesség, az ellátási láncok, valamint a katonai, politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett hatalom térbeli eloszlása olyan tényezők, amelyek meghatározó befolyást gyakorolnak az államok és más nemzetközi szereplők egymással való kapcsolataira. A klasszikus megközelítés a geopolitika fogalmát az erőforrásokért és területekért zajló stratégiai küzdelem tudományos igényű elemzéseként definiálja, episztemológiai alapja pedig a pozitivizmus, vagyis a valóság megismerhetőségébe vetett hit.

A klasszikus elméletektől episztemológiai és metodológiai szempontból egyaránt eltérő, sőt, magát azokkal szemben meghatározó kritikai geopolitikai iskola létrejöttét a szakirodalom (pl. Flint, C. 2006; Bayer J. 2010; Cohen, S. B. 2015) az 1980-as évek második felére datálja, alapítóiként pedig jellemzően Gearóid Ó Tuathailt és John Agnew-t azonosítja. Az irányzat előfutárának a francia

¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola (zoltan.lechner@gmail.com).

² A klasszikus geopolitikai irányzat részletes elemzésével kapcsolatban lásd Lechner Z. 2020.

Yves Lacoste tekinthető, akinek munkásságát elsősorban az különbözteti meg a hagyományos geopolitikai elméletektől, hogy a földrajzot nem állandó és semleges tényezőként, hanem a politikai gyakorlattal és a háborúkkal szorosan összefüggő, azok intellektuális alapjaként szolgáló stratégiai tudásként értelmezte. A kritikai irányzat szempontjából rendkívül fontos gondolata volt továbbá a média szerepének hangsúlyozása, ami szintén eltérést jelentett a hagyományos elméletekhez képest: Lacoste szerint a területi rivalizálás természete a 20. század második felében megváltozott, ennek elsődleges oka a média növekvő súlya, amely a bel- és külpolitika határának elmosódását eredményezi (Lacoste, Y. 1999).

Ó Tuathail a kritikai irányzattal kapcsolatos gondolatait az 1996-os *Kritikai geopolitika* című könyvében foglalta össze. A posztmodern filozófia atyjának tartott francia gondolkodó, Michel Foucault nyomdokain haladva a tudást és a hatalmat egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan tényezőkként kezeli, ebből következően számára a földrajz nem a természeti és társadalmi folyamatok térbeli elrendeződésének objektív vizsgálatát célzó tudomány, hanem a hatalom egy formája, az egymással versengő autoritások történelmen átívelő törekvése arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően szervezzék és birtokolják a teret (Ó Tuathail, G. 1996). Ehhez legfőbb eszközük a kartográfia, a tér hatalmi ambíciók és kulturális etnocentrizmus által motivált ábrázolása térképek formájában: megrajzolással a nagyhatalmak saját érdekeiknek megfelelő, „szubjektív valóságokat” alkotnak, melyek a közgondolkodásba való beépülésük esetén az átlagember számára „objektív valóságokká” válnak (Mendly, D. 2016). Ó Tuathail meghatározásában az imperialista európai államok versengésének kontextusában kialakult hagyományos geopolitika a földrajzi tudás hatalmi célok érdekében történő alkalmazása, a kritikai geopolitika pedig ennek megkérdőjelezése, felülvizsgálata és dekonstrukciója. Ó Tuathail szerint a klasszikus gondolkodók³ a hatalom szolgálatába állították földrajzi tudásukat és tudományosnak ható elméletekkel igyekeztek legitimálni saját államuk imperialista törekvéseit azért, hogy bizonyos módon osztották fel a globális teret, valamint természetföldrajzi tényezőkből vezették le az expanzív külpolitika szükségességét (Ó Tuathail G. 1996). Megközelítése abból az episztemológiai álláspontból indul ki, amely szerint a külső szemlélő számára az objektív valóság nem, kizárólag az arra reflektáló szubjektív narratívák ismerhetők meg. Ezek vizsgálata minden esetben kritikus szemléletmódot igényel, ugyanis az egyéni percepciókat előítéletek, vágyak és hatalmi ambíciók befolyásolják.

A kritikai geopolitika ugyanakkor nem csupán a hagyományos elméletek mögött meghúzódó vélt vagy valós előítéletekkel és hatalmi ambíciókkal foglalkozik, hanem azok érvényességét is vizsgálja. Az irányzat alapvetése, hogy az 1990-es években felgyorsult globalizáció által előidézett, mélyreható technológiai, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások aláásták a fennálló rend pilléreit, így a hatalom térbeli szerveződéséről és eloszlásáról szóló korábbi geopolitikai doktrínák elavulttá váltak (Bayer J. 2010). Ehhez kapcsolódik John Agnew munkásságának egyik központi eleme, a deterritorializálódás fogalma, amely a hagyományos elméletek által természetesként kezelt geopolitikai egységek – elsősorban az államok – szerepének és jelentőségének a globalizáció határokön átívelő folyamatai nyomán történő át-, illetve leértékelődését jelenti. Agnew szerint az elemző, aki a 21. századi nemzetközi kapcsolatokat a saját területük felett kizárólagos ellenőrzést és hatalmat gyakorolni képes államok egymással való kapcsolataiként értelmezi, territoriális csapdába kerül. A globalizáció korában⁴ ugyanis a nemzetközi kapcsolatok természete komoly változáson megy keresztül, amely következtében az állam fokozatosan elveszíti hatalmi monopóliumát. Agnew ugyanakkor – elkerülve a túlzott

³ A könyvben részletesen Ratzel, Kjellén, Mahan, Mackinder, Haushofer és Spykman munkásságával foglalkozik.

⁴ Az 1980-as években napjainkban is tartó tudományos vita bontakozott ki a globalizáció természetével kapcsolatban. A szkeptikusok a globalizáció fogalmához társított változásokat egy történelmi folyamat részének tekintik, amely viszonyul a nagy földrajzi felfedezésekhez, vagy akár a Római Birodalomhoz. A transzformacionalisták ezzel szemben amellet érvelnek, hogy a 20. században – különösen a század utolsó két évtizedében – olyan, korábban nem tapasztalt változások mentek végbe, melyek radikálisan átformálták a nemzetközi kapcsolatokat, ezért a globalizációt új jelenségként kezelik (Szabó G. 2010). A klasszikus geopolitikusok jellemzően az előbbi, míg a kritikai irányzathoz tartozók az utóbbi globalizáció-értelmezést osztják.

idealizmust – leszögezi, hogy a globalizáció nem vezet a világtársadalom és a világkormány létrejöttéhez, az államok továbbra is meghatározó szereplői maradnak a világpolitikának. Egymással való kapcsolataikat azonban egy olyan átalakult katonai, gazdasági és kulturális környezetben kell megszervezniük, amelyben szuverenitásuk csupán korlátozottan érvényesül (Agnew, J. 2003).

A kritikai geopolitika további kulcsfontosságú fogalmai az identitás és a geopolitikai kultúra. Az irányzat rámutat arra, hogy a geopolitikai környezet vizsgálata alapján csupán korlátozottan tudunk következtetéseket levonni a kül- és biztonságpolitikára vonatkozóan, ugyanis az annak elméleti alapjaként szolgáló stratégia nem a fizikai környezetben, hanem az adott társadalmon belül aktuálisan domináns geopolitikai értelmezéseken alapul. E megállapítás jelentősége elsősorban abból fakad, hogy a klasszikus és neoklasszikus szerzők többsége⁵ a társadalmi folyamatok és a kül- és biztonságpolitikai stratégia közötti összefüggés vizsgálatát a racionális döntéshozatali modell alkalmazásával helyettesíti, amely szerint a politikai vezetők mindig az adott geopolitikai környezetnek megfelelő racionális stratégiai döntéseket hozzák meg. Az elmélet egyrészt negligálja azt a politikatudományban ma már evidenciaként kezelt tényezőt, miszerint a külpolitikai lépéseket belpolitikai szempontok is motiválják, másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a különböző világnézetű emberek különbözőképpen határozhatják meg, mi a racionális lépés az adott helyzetben.

Azt, hogy a környezetünkhöz, és benne saját magunkhoz milyen értelmezéseket és képzeteket társítunk, az identitásunk határozza meg. A világhírű szociológus, Manuel Castells 1997-es, *Az identitás hatalma* című könyvében a fogalmat kulturális sajátosságokon alapuló jelentéskonstruksióként, és a társadalmi valóság értelmezésének alapjaként definiálja. Az identitásalkotás legfontosabb forrásaiként a történelmet, a földrajzot, a biológiát, a produktív és a reprodukív intézményeket, a kollektív emlékezetet, a személyes képzeletvilágot, a hatalmi berendezkedéseket, valamint a vallási-ideológiai kinyilatkoztatásokat azonosítja (Castells, M. 2010). Az identitás tehát társadalmi azonosságtudatot jelent, amely meghatározza az egyén önmagáról alkotott képét és a társadalomhoz fűződő viszonyát. Két fő összetevője a személyes én, ami az individuális lét leképeződése, valamint a szociális én, az egyén társadalmi minőségének megjelenítője. Identitása azonban nemcsak az egyéneknek, hanem a politikai-társadalmi közösségeknek is van, amely az adott közösség mítoszaiban, szimbólumaiban, intézményi struktúrájában, valamint más közösségekhez fűződő viszonyában ölt testet (Barcsi T. 2012). Fontos hangsúlyozni, hogy a kritikai felfogás a nemzetek és más kollektívák identitására nem adott és állandó, hanem konstruált, többértelmű és kontextusfüggő tényezőként tekint. Ebből következően a nemzet elképzelt közösség, amely azért létezik, mert tagjai elhiszik, hogy a személyes ismeretség hiányában is együvé tartoznak, és objektív tényként fogadják el a nemzet(állam) határait és szuverenitását (Anderson, B. 2006).

Castells a kollektív identitás három ideáltípusát különbözteti meg. A legitimáló identitást a társadalmi hierarchia csúcsán álló politikai elit konstruálja a hatalma kiterjesztése és racionalizálása, valamint az általa uralt közösség egyben tartása érdekében (Castells, M. 2010). A második típus, a rezisztens identitás a nyomás alatt lévő közösségek ellenreakciója, ami Vamik Volkan, a nemzetközi kapcsolatokat a pszichoanalízissel ötvöző tudós meghatározásában a következőt jelenti: „...amikor egy nagyméretű csoport identitása nyomás alá kerül vagy fenyegetve van, a tagjai körében megerősödik a „mi-tudat”, és a tagok gyorsan és határozottan különítik el saját csoportidentitásukat a „másik”, az „ellenség” csoport identitásától” (Volkan, V. 2009, p. 207). A rezisztens identitás tehát egy valós vagy vélt fenyegetéssel szemben jön létre, és a közösségi szolidaritás megerősödését eredményezi. Az identitásépítés harmadik típusa, a projektidentitás esetén a hatalmon lévő elit egy víziótól vezérelve a társadalmi struktúra teljes átalakítására és egy új identitás megalkotására törekszik (Castells, M. 2010). Ehhez kapcsolható a Samuel P. Huntington által használt civilizációváltás fogalma, amely a szerző meghatározásában a múlttal való szakítást és a civilizációs identitás újrafogalmazását jelenti. Huntington szerint azonban a civilizációváltás gyakorlatilag

⁵ A racionális döntéshozatali modell mellett érvel többek között Phil Kelly a *Klasszikus geopolitika: Egy új analitikai modell* című könyvében (Kelly, Ph. 2016).

kudarca van ítélve, mivel a kollektív identitást leginkább meghatározó kulturális – mindenekelőtt vallási – elemek túlságosan mélyen gyökereznek az emberi közösségekben (Huntington, S. P. 2015).

A közösségi identitás térbeliségének kifejeződése a geopolitikai kultúra, amelynek alapját az adott állam geopolitikai környezetben játszott szerepével, illetve az abban elfoglalt helyével kapcsolatos képzetek és mítoszok alkotják. Ezekből fejlődnek ki a geopolitikai kultúra lényegét megtestesítő geopolitikai tradíciók, amelyek egységes értelmezési keretbe foglalják a percepciókat. Egy társadalmon belül jellemzően több, egymással versengő tradíció van jelen, melyek intellektuális befolyása a társadalmi erőviszonyok és a nemzetközi körülmények függvényében változik. A tradíciók a geopolitikai diskurzusok formájában kerülnek kifejezésre, ezeknek három, egymáshoz kapcsolódó típusát különbözteti meg a kritikai irányzat. A formális diskurzus az akadémikusok, stratégiai gondolkodók és politikai tudósítók tanulmányai, elemzései, könyvei, előadásai és nyilatkozatai formájában jelenik meg; a gyakorlati diskurzus a politikusok által retorikai szinten és a gyakorlatban alkalmazott doktrínák formájában ölt testet; a populáris diskurzust pedig a közvélemény befolyásolására képes médiatermékekben, filmekben, sorozatokban és könyvekben megjelenő, geopolitikához kapcsolódó narratívák alkotják (O’Loughlin J. et al. 2005).

3. A török geopolitikai kultúra alapjai: 19-20. századi oszmán geopolitikai tradíciók

Mintegy hat évszázados története során az Oszmán Birodalom határai szinte megállás nélkül mozgásban voltak. A birodalom a 17. század végéig expanzív külpolitikát folytatott, egészen az első európai területvesztését rögzítő 1699-es karlócai békéig. Földrajzi kiterjedése ettől kezdve fokozatosan csökkent, ennek megfelelően az oszmán geostratégia homlokterébe a támadás helyett a védekezés került, kiegészülve az európai egyensúlyi viszonyokban rejlő lehetőségek⁶ kiaknázásával (Davutoğlu, A. 2016). Az oszmán erőfeszítések ellenére a 19. századra a birodalom „Európa beteg emberévé” vált, immár a permanens válság állapotában létezett. Hanyatlása részben gazdasági tényezőkkel magyarázható: a 15. században az amerikai kontinens, valamint az Európát Indiával összekötő tengeri útvonal „felfedezése” véget vetett a birodalom szárazföldi monopóliumának az eurázsiai kereskedelemben. Az ebből származó kiesés, kiegészülve a megújulásra képtelen, merev bürokratikus működésre visszavezethető növekvő kiadásokkal, egyre súlyosabb költségvetési hiányt idézett elő. Az oszmán vezetés a gazdasági-pénzügyi problémákat a 19. században külföldről felvett hitelekkel próbálta meg kezelni, amelynek következménye a birodalom drasztikus eladósodása lett (Hubbard, G.–Kane, T. 2016). Legalább ekkora jelentőséget tulajdoníthatunk a geopolitikai tényezőknek. Egyrészt az expanzív oszmán geostratégia a 17. századra elérte akciórádiusza határát, ennek megfelelően egyre nagyobb kihívást jelentett az Európában előrenyomuló hadsereg és a birodalmi központ közötti logisztikai összeköttetés⁷ fenntartása (Grygiel, J. 2006), másrészt a birodalom a 17. században szembekerült a melegtengeri kijáratok irányába terjeszkedő cári Oroszországgal, amely a Balkánon, a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázusban egyaránt fenyegetést jelentett az oszmánok számára. Harmadrészt az oszmán uralom alatt álló etnikai és vallási kisebbségek – átvéve a 19. század nacionalista korszakát – politikai közösségekké alakultak, és szeparatista törekvéseik révén belülről destabilizálták a birodalmat.

A 19-20. századi oszmán politikai elit változó hatalmi térfelfogása a válságban lévő birodalom dinamikusan alakuló területi, vallási és etnikai összetételének ideológiai leképeződéseként azonosítható. A török nacionalizmus úttörő gondolkodója, Yusuf Akçura 1904-ben publikált, Három politika című tanulmányában három szellemi mozgalmat különít el, melyek mindegyike a birodalom megmentésének „receptjét” igyekezett megalkotni, és amelyek az oszmán-

⁶ Ennek eklatáns példája az 1853–1856-os krími háború, amely során az Oszmán Birodalom az orosz terjeszkedésben ellenérdekelte európai hatalmakkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal együttműködve győzte le Oroszországot.

⁷ Az, hogy a hadsereg utánpótlási útvonalai a központig (Isztambul és a balkáni magterület) nyúltak vissza, abból következett, hogy a Birodalom nem gyarmatosította az elfoglalt területeket.

török geopolitikai kultúra legfontosabb tradícióiként értelmezhetők: oszmanizmus, iszlamizmus és pán-türkizmus (Thomas, D. S. 1992).

A történészek által 1839-től 1876-ig datált oszmán reformidőszak (Tanzimát) során a Birodalmat irányító bürokrata elit a hadseregre, közigazgatásra, jogrendre és oktatásra kiterjedő reformok egész sorát vezette be. A korszak szimbolikus kiindulópontját jelentő Gülhane Ediktum – amelyet a Tanzimát kulcsfigurája, az 1846 és 1858 között miniszterelnöki (nagyvezíri) pozíciót betöltő Musztafa Resid Pasa dolgozott ki – legfontosabb rendelkezése a vallási alapú diszkrimináció eltörlése, és a modern jogállamiság alapjainak lefektetése volt a millet-rendszer⁸ felszámolása és a polgári jog bevezetése által. Az ediktumban megfogalmazott rendelkezéseket megerősítette, illetve kibővítette az 1856-os Birodalmi Reformrendelet, valamint az 1876-os alkotmány (Findley, A. V. 2010). Belpolitikai szempontból a reformok elsődleges célja a társadalom belső kohéziójának megerősítése, ezáltal a birodalom egyben tartása volt, az egyenjogúságon alapuló, és a vallási különbségeket áthidaló egységes oszmán identitás megteremtése által. Külpolitikai szempontból a reformok elfogadásával a Porta azt az üzenetet kívánta nyugati nagyhatalmak felé közvetíteni, hogy a birodalom rálépett a modern jogállammá válás útjára, ezért helye van az 1814–1815-ös bécsi kongresszuson⁹ megalkotott európai rendszerben (Mazanec, J. 2016). Akçura 1904-es tanulmányában az oszmanizmust kudarcként értékelte, a közös oszmán identitás megkonstruálására irányuló kísérlet bukását négy fő tényezővel magyarázva: 1) a jogi egyenlőségen alapuló oszmán nemzet ideájának legfontosabb külső támogatója, III. Napóleon francia császár a poroszoktól elszenvedett vereség nyomán megbukott; 2) a birodalom muszlim népessége ellenezte az oszmanista törekvéseket, mert a vallási csoportok közötti egyenlőség számára egyet jelentett volna privilegizált pozíciójának elvesztésével; 3) a nem muszlim (keresztény) csoportok szintén elleneztek az oszmanizmust, mert az egységes oszmán nemzet létrejöttét saját politikai-kulturális autonómiájuk elvesztésével azonosították; 4) az oszmán állam felbomlásában érdekelt Oroszország aktívan támogatta a birodalom keresztény kisebbségeinek szeparatista törekvéseit (Thomas, D. S. 1992).

Az oszmanizmus kudarca már a 19. században bebizonyosodott: a balkáni nemzeti mozgalmak folytatódtak, ezt kihasználva pedig Oroszország 1877-ben támadást indított a birodalom ellen. A kétéves háború következményeként az oszmán állam kénytelen volt lemondani európai tartományainak jelentős részéről a mai Románia, Moldova, Montenegró, Szerbia és (a formálisan továbbra is a birodalomhoz tartozó) Bulgária területéről. Geopolitikai szempontból az említett, döntően keresztények által lakott területek elvesztésének, és azokról a birodalom még fennálló részeibe irányuló muszlim migrációnak kettős hatása volt: egyrészt az oszmán állam keresztény népességének aránya 40-ről 20%-ra csökkent, a muszlimoké pedig 60-ról közel 80%-ra nőtt (Özkan, B. 2012); másrészt felértékelődött az Anatóliai-félsziget és az arabok lakta közel-keleti területek jelentősége (Findley, A. V. 2010). E két változás egyidejű megvalósulása az iszlamizmus előtérbe kerülését eredményezte, amely II. Abdülhamid szultán uralkodása (1876–1909) alatt vált domináns ideológiává. Abdülhamid iszlamista intézkedéseinek – mecsetépítési program, a vallásos oktatás támogatása, Isztambul és az iszlám szent városainak infrastrukturális összekapcsolása¹⁰ – elméleti alapja az az elgondolás volt, hogy a birodalom egyben tartásának kulcsát a muszlim

⁸ A birodalomban a muszlim vallásúakra a saria törvények vonatkoztak, míg a nem muszlim közösségek felekezet szerinti öngazgatással rendelkeztek, amely kiterjedt a bíraskodásra is. Ezek a vallási alapú önkormányzatok voltak az ún. milletek.

⁹ A kongresszuson résztvevő Ausztriát, Poroszországot, Angliát, Oroszországot és Franciaországot képviselő államférfiak számára a kiindulópontként szolgáló alapelv (a nemzeti önrendelkezés helyett) a hatalmi egyensúly fenntartása volt. A rendszer másik tartópillére a közös értékrend, vagyis a nagyhatalmak belső intézményrendszereinek összeegyeztethetőségéből fakadó közös igazságérzet és morális egyetértés volt, amely nevében a nagyhatalmak egymást segítve léptek fel a status quo-ra „alulról” fenyegetést jelentő forradalmi törekvésekkel szemben (Kissinger, H. 2008). A korszak nagyhatalmai közül egyedül az Oszmán Birodalom nem vett részt a kongresszuson, amely – diplomáciai szűklátókörűségről tanúbizonyságot téve – nem is törekedett arra, hogy jelen legyen az új európai rend alapjainak lefektetésékor.

¹⁰ Abdülhamid elképzelése egy olyan vasútvonal megépítése volt, amely Isztambultól Medinán át Mekkáig tart. Víziónak csupán egy része – a Damaszkusz-Medina útvonal – valósult meg a gyakorlatban.

szolidaritás megerősítése jelenti. Külpolitikájának elsődleges prioritása a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés volt: mivel a közel-keleti érdekeltségekkel rendelkező Anglia és Franciaország a 19. század végén szembefordultak az oszmán állammal, Abdülhamid a gyarmatosító politikából kimaradó Németországgal fűzte szorosabbra a birodalom kapcsolatát, megalapozva ezzel az első világháborús „oldalválasztást”.

Említett tanulmányában Akçura az iszlamista ideológia hátrányaként azonosítja, hogy megerősödése elkerülhetetlenül a birodalom muszlim és nem muszlim csoportjai közötti ellentét elmélyülését eredményezi (Thomas, D. S. 1992). Abdülhamid iszlamista politikájának muszlim-keresztény együttélésre gyakorolt hatása legerőteljesebben az anatóliai muszlimok és örmények közötti, egyre növekvő feszültségben mutatkozott meg, ami az 1890-es évek közepén fegyveres összecsapásokhoz vezetett (Findley, A. V. 2010), megelőlegezve a húsz évvel később bekövetkezett tragikus eseményeket. Akçura ugyanakkor az irányzat előnyének tartja, hogy az potenciálisan lehetővé teszi a Birodalmon belüli és kívüli muszlimok egyesítését. Meglátása szerint „ez előkészítené a terepet egy nagyobb, valláson alapuló egység felemelkedéséhez, amely képes lenne a túlélésre az angolszász, germán, szláv, latin és talán kínai blokkokból kiemelkedő nagyhatalmak között” (Thomas, D. S. 1992, p. 143). Akçura tehát – huntingtoni kifejezéssel élve – a civilizációk összecsapását vizionálta, amely kihívásra az egyik lehetséges választ szerinte a muszlim összefogás jelenti.

Az észak-afrikai Tripolitánia és Kireneika (a későbbi Líbia) 1911–1912-es olasz gyarmatosítása, valamint ezzel összefüggésben¹¹ a birodalom Európából való szinte teljes kiszorulását eredményező 1912–1913-as Balkán-háborúk nyitották meg az utat a harmadik identitásdiskurzusnak, a 20. század első éveiben kibontakozott pántürkizmusnak, melynek legfontosabb teoretikusai Yusuf Akçura, Ziya Gökalp és Ahmet Ağaoğlu voltak (Özkan, B. 2012). Az albán és arab elemek államtól való leszakadási folyamatára adott reakcióként értelmezhető ideológia (Davutoğlu, A. 2016) a birodalom jövőjét a török etnikum vezető szerepének biztosításában látta (Egeresi Z. 2013), ehhez pedig az anatóliai, kaukázusi és közép-ázsiai török népek egyesítését, az anatóliai nem török muszlimok „törökösítését”, valamint az anatóliai nem muszlim csoportok pozíciójának gyengítését tartotta szükségesnek. Akçura számára a pántörök irányzat legfőbb előnye, hogy ideológiai alapját képezheti a török egységesülésnek az Oszmán Birodalom keretei között. Mivel a török népek döntően muszlim vallásúak, a nyelvi és etnikai tényezők mellett fontos szerepet szán az iszlámnak is, ami közösségteremtő ereje révén segítheti elő a török egység megvalósulását. A nemzeti érdek és a vallás viszonyát ugyanakkor egyértelmű alá-fölérendeltségi relációban határozza meg: „A vallások (...) társadalmi és politikai jelentőségüket azáltal tarthatják meg, hogy a nemzeti egységek segítőivé és szolgálóivá válnak” (Thomas, D. S. 1992, pp. 146–147). Az irányzat „belső” hátrányaként a török nacionalizmus még kiforratlan állapotát, valamint a birodalom török és nem török elemeinek elidegenedését; külső akadályaként pedig a Kaukázust és Közép-Ázsiát uraló Oroszországot azonosítja. A pántürkizmus a hivatalos politika szintjén 1913-ban, az Ifjútörök Mozgalom¹² nacionalista szárnyának hatalomátvételét követően vált meghatározóvá. Az első világháború során a török elit egyidejűleg alkalmazta az iszlamista és a pántörök narratívákat: a közel-keleti fronton, a britekkel szembeni küzdelemben iszlamista szólamokkal igyekezett fenntartani az arabok támogatását; a kaukázusi és közép-ázsiai török népeket pedig a pántörök érzések feltűzelésével próbálta az Oroszország elleni lázadásra ösztönözni (Özkan, B. 2012). Ezzel párhuzamosan megkezdte a Kelet-Anatóliában élő, és a Dél-Kaukázusban előrenyomuló Oroszországgal kollaboráló örmény népesség Szíriába telepítését, amely során több százezer, egyes becslések szerint több mint egymillió örmény veszítette életét.

¹¹ A balkáni államok sikeres előretörését az olasz-oszmán háború tette lehetővé, mivel a birodalom kénytelen volt átcsoportosítani európai haderejének egy jelentős részét Észak-Afrikába.

¹² Az etnikai és kulturális szempontból heterogén ifjútörökök által alapított Egység és Haladás Egyesülete 1908-ban ragadta magához a hatalmat. A mozgalom nacionalista szárnya, az Enver, Celal és Talat pasákból álló triumvirátus 1913-ban a korábbi főváros, Edirne fenyegetettségére hivatkozva feloszlatta a többi pártot, és de facto diktatúrát vezetett be (Egeresi Z. 2013).

4. A török geopolitikai identitás alakulása a birodalom összeomlásától a II. világháborúig

A világháborúban legyőzött oszmán állam 1918 októberében, Mudroszban fegyverletételre kényszerült, ezt követően délkeleti tartományait angol és francia, a délnyugatiakat olasz, Isztambult angol, Izmirt pedig görög csapatok szállták meg. 1920 augusztusában VI. Mehmet aláírta a sèvres-i békét, amelynek értelmében az ország területének mintegy kétharmadát veszítette (volna) el (Egersi Z. 2013). A diktátum Kelet-Thrákiát és Izmir térségét a görögöknek, Délnyugat-Anatóliát az olaszoknak ítélte; a török szorosokat nemzetközi felügyelet alá helyezte; Kelet-Anatóliában egy független örmény állam kialakítását irányozta elő; a mezopotámiai térséget angol és francia mandátumterületekre osztotta fel; Délkelet-Anatóliában (az Eufrátesztől keletre eső területen) pedig kilátásba helyezte egy autonóm kurd régió létrejöttét (Özkan, B. 2012). A szerződésbe foglaltak Anatóliára vonatkozó diktátumainak megvalósulását azonban megakadályozta az 1919 tavaszán kibontakozó török szabadságharc, melynek során a török hadsereg Musztafa Kemál vezetésével először az örmények, majd a görögök felett aratott győzelmet, ami a komoly katonai ellenállással nem számoló nyugat-európai hatalmakat 1922–1923-ban az egyezmény újratárgyalására, és a mai értelemben vett Törökország határait kodifikáló Lausanne-i Szerződés elfogadására készítette.

Kemál a szabadságharc első két évében, nagyfokú pragmatizmusról tanúbizonyságot téve, narratíváját az oszmán haza keresztény megszállókkal szembeni védelmére építette fel, ezáltal képes volt maga mellé állítani az anatóliai kurdok egy jelentős részét. Egységes nemzettudat hiányában, valamint abban a félelemben, hogy a keresztény Örményország fennhatósága alá kerülhetnek, az ellenálláshoz csatlakozó kurdok számára csábítóbb volt egy, az Oszmán Birodalom multikulturális struktúráját megőrlő anatóliai állam ígérete, mint az autonóm Kurdisztán bizonytalan lehetősége (Bajalan, D. R. 2018). A görögök felett aratott 1921-es inönüi és sakaryai győzelmeket követően azonban Kemál diskurzusa fokozatosan átalakult: az „anatóliai muszlimok” helyét a „törökök”; a „közös oszmán haza” helyét a „török állam” vette át (Özkan, B. 2012). A sikeres szabadságharcot és államalapítást követően Kemál „felvilágosult despotaként” radikális reformintézkedések¹³ sorát hajtotta végre az oszmán örökséggel való leszámolás, és egy nyugati típusú, szekuláris nemzetállam létrehozása érdekében. A török nemzeti identitás megkonstruálásának legfontosabb aktusa Kemál 1927-es hatnapos beszéde volt, mely során az elnök felvázolta az 1919-től 1927-ig tartó időszak eseményeinek (innentől kezdve hivatalos) értelmezését, egyben megalkotta a török nemzet újjászületésének mítoszát (Egersi Z.–Pénzváltó N. 2020). A kemalista nacionalizmus – szemben a pántürkizmussal – territoriális alapú, és egyszerre mutat exkluzív és inkluzív jegyeket: a törökséget az 1923-as határokon belül élő muszlimok egészével azonosította, ennek megfelelően a nem muszlim csoportokat (görögök, zsidók, örmények) kirekesztette a nemzetből, míg a nem török muszlimokat (kurdok, pontuszi görögök) asszimilálódásra kényszerítette (Kadioğlu, A. 2011). A kemalista rezsím homogenizáló politikája, ami a gyakorlatban többek között a kurd nyelv betiltásában, a kurd történelmi emlékezet elfojtásában (Cizre, Ü. 2001) és a „hegyi törökök” kifejezésben öltött testet, a török-kurd ellentét elsődleges okaként azonosítható: az asszimilációs kényszer hatására egyre szélesebb körben bontakozott ki a rezisztens identitásként értelmezhető kurd nacionalizmus, ami – különösen az 1980-as évek kezdete óta – súlyos szubnacionális kihívást jelent a török állam egységes nemzeti identitáson alapuló autoritása számára. A nemzeti homogenitást veszélyeztető kisebbségeket biztonságpolitikai fenyegetésként azonosító kemalista diskurzus a „Sèvres-szindrómában” gyökerezik, amely annak a traumatikus élménynek a tömegpszichológiai reflexe, hogy az európai nagyhatalmak a „belső ellenségeket”, vagyis a vallási

¹³ A legfontosabb kemalista reformok közé tartozott a szultánatus és a kalifátus intézményeinek eltörlése; a fez viselésének betiltása; a latinbetűs írásmód és a Gergely-naptár bevezetése; a nők szavazati jogának elismerése; a vallás állami felügyelet alá rendelése (laicizmus); az új, nyugati típusú büntetőtörvénykönyv elfogadása; valamint a nemzeti oktatási rendszer bevezetése.

és etnikai kisebbségeket felhasználva darabolták fel az Oszmán Birodalmat (Davutoğlu, A. 2016). A szindróma hatása Kemál külpolitikájában is tetten érhető, melynek legfontosabb elemei a status quo védelme, az imperializmus-ellenes retorika, valamint a szomszédos országokkal való együttműködésre törekvés. A belső egység és stabilitás fenntartására irányuló belpolitika és a defenzív külpolitika párosának legtömörebb színopszisztát maga Kemál fogalmazta meg: „Béke otthon, béke a világban” jelmondata napjainkban is gyakran idézett szállóigévé vált (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020).

Bár Kemál az 1920-as évek során jó kapcsolatokat alakított ki a szintén antiimperialista retorikát folytató Szovjetunióval,¹⁴ a következő évtized második felében ismételen felszínre került a két állam közötti „látens” geopolitikai feszültség, mindenekelőtt a Boszporusz és a Dardanellák jogállása kapcsán. A geostratégiai és kereskedelmi szempontból egyaránt kulcsfontosságú szorosokat a Lausanne-i Szerződés demilitarizálta, és egy Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán alkotta nemzetközi bizottság felügyelete alá helyezte. A szorosok diplomáciai úton történő „visszaszerzésére” törekvő Törökország az 1930-as években Nagy-Britanniában talált szövetségesére, amely az első világháború győztesei között kibontakozó ellentétek fényében egyre kevésbé volt érdekelt a bizottság fenntartásában. Az 1936-ban elfogadott Montreux-i Egyezmény a török és a brit érdekek találkozásának eredménye volt, ugyanakkor úgy tűnt, a Szovjetunió is elfogadható kompromisszumként értékeli. A szerződés előírta a Földközi- és Fekete-tenger közötti kereskedelem szabadságát; korlátozta¹⁵ a partszakasszal nem rendelkező országok katonai jelenlétét a Fekete-tengeren; és engedélyezte a törökök számára a szorosok remilitarizálását, illetve Törökországot is érintő¹⁶ katonai konfliktus esetén azok lezárását (Centre for International Law). Bár a szovjet vezetés formálisan üdvözölte a szerződést, hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy nincs megelégedve az új szabályrendszerrel. A montreux-i tárgyalásnál jelenlévő török diplomata, Törökország későbbi (1945–1952) londoni nagykövete, Cevat Açıkalın elmondása szerint „...három vagy négy hónappal a Montreux-i Egyezmény megkötése után [a szovjet külügyminiszter] Litvinoff egyezmény megkötését javasolta a török külügyminiszternek a Szorosok közös védelme érdekében. A török terület szerves részét képező Dardanellák közös védelme iránti érdeklődés e váratlan elismerése bizonyosan nem olyan ügy volt, amellyel a török kormány egyet tudott volna érteni” (Açıkalın, C. 1947, p. 479). A Montreux-i Egyezmény, valamint szorosok kapcsán kibontakozott török-szovjet érdekütközés kettős hatást fejtett ki a török geopolitikai identitásra: egyrészt felélesztette a törökök orosz terjeszkedéstől való, történelemben gyökerező félelmét; másrészt a „Nyugathoz” – elsősorban Nagy-Britanniához – való stratégiai közeledésre ösztönözte a török elitet. A gyakorlati külpolitika szintjén mindez a második világháború alatt a hadviselő felek közötti egyensúlyozó politikában; a hidegháború idején pedig a nyugati blokk melletti elköteleződésben öltött testet (Çalış, S. H. 2017).

A világháború kitörésekor az İsmet İnönü vezette Törökország egyik oldal mellett sem foglalt állást. Az elnök a kezdeti német sikerek dacára, valamint a Németországgal való szövetségre lépést a kaukázusi és közép-ázsiai török területek megszerzésének lehetőségével azonosító pántörök nacionalisták nyomása ellenére kitartott az „aktív semlegesség” politikája mellett. İnönü csupán 1944-ben döntött a háborúba való – inkább szimbolikus, mint tényleges – bekapcsolódás mellett: ez év augusztusában Törökország megszakította kapcsolatait a náci Németországgal, amit 1945 februárjában követetett hadüzenet (Baranyi T. P. 2016). Törökországban a geopolitika, mint tudományos diszciplína a világháború alatt jelent meg, és vált népszerűvé: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu szociológus volt az első, aki 1941-ben kísérletet tett arra, hogy tudományos megközelítéssel vizsgálja a török állam nemzetközi politikai helyzete és földrajzi sajátosságai közötti

¹⁴ A két állam 1925-ben húsz évre szóló barátsági és semlegességi szerződést kötött.

¹⁵ Az egyezmény értelmében a szorosokon áthaladó, nem fekete-tengeri államhoz tartozó hadihajók száma nem haladhatja meg a kilencet, össztömegük pedig a 30 ezer tonnát, és a szorosokon való áthaladást követően legfeljebb huszonegy napig tartózkodhatnak a Fekete-tengeren.

¹⁶ Az egyezmény értelmében Törökország abban az esetben zárhatja le a szorosokat, ha a háborúban hadviselő fél, vagy a háború által veszélyeztetve érzi magát.

összefüggést. Az ezt követő években a geopolitikai „látásmódot” elsősorban a hadsereg népszerűsítette tanulmányok, könyvek, egyetemi kurzusok és publikus előadások formájában; ugyanakkor a politikusok is egyre gyakrabban hivatkoztak földrajzi tényezőkre (kül)politikai döntéseik legitímálása érdekében. Mindezek eredményeként a fogalom hamarosan a köztudatba is beépült (Egeresi Z. 2017). A kialakulóban lévő török geopolitika a német és angolszász klasszikus iskolák elméleteire¹⁷ egyaránt épített, központi megállapítása pedig az volt, hogy Törökország kivételes földrajzi elhelyezkedése központosított és militarizált államstruktúrát tesz szükségessé (Bilgin, P. 2007).

A világháború utolsó hónapjaiban újakezdődött az addig háttérbe szorult török-szovjet területi vita. 1945 júniusában a szovjet külügyminiszter a moszkvai török nagyköveten keresztül üzentte meg, hogy a Szovjetunió csak abban az esetben hajlandó az 1925-ös barátsági szerződés meghosszabbítására, ha Törökország beleegyezik a tengerszorosok közös katonai ellenőrzésébe, valamint lemond a szovjetek javára két északkeleti tartományáról (Açıklan, C. 1947). A török geopolitikai felfogásban ennek hatására végképp rögzült az a percepció, hogy a Szovjetunió területi és ideológiai terjeszkedése súlyos fenyegetést jelent a török állam területi integritására nézve. A nem alaptalan, ugyanakkor a politikai és katonai elit által tudatosan is sulykolt meggyőződés a következő mintegy két évtizedben meghatározta, a hidegháború második felében pedig erőteljesen befolyásolta a török külpolitika irányát (Özkan, B. 2012). Hatása ugyanakkor a belpolitikára is kiterjedt, mivel a kommunista fenyegetés dogmája évtizedeken keresztül szolgált hivatkozási alapként a hadsereg számára a politikai folyamatokba való közvetett¹⁸ és közvetlen¹⁹ beavatkozáshoz (Çalış, S. H. 2017).

5. A Nyugat keleti bástyája: Törökország a hidegháború időszakában

A világháborút követően fokozatosan kialakuló, majd megmerevedő bipoláris struktúrában a tradicionálisan semleges Török Köztársaság nyugati blokk melletti elköteleződése stratégiai szempontból a szovjet fenyegetésre adott reakcióként értelmezhető. Annak érdekében, hogy elnyerje a nyugati hatalmak bizalmát, a török vezetés komoly erőfeszítéseket tett az 1940-es évek második felében, melyek közül jelentősége okán külön említést érdemel az ország többpártrendszerre való áttérése,²⁰ valamint a koreai háborúban való aktív részvétele.²¹ Ezen erőfeszítéseknek, valamint az amerikai feltartóztatási stratégia szempontjából értékes földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Törökország 1952-ben a NATO tagja lett. A török geopolitikai diskurzusban a szervezethez való csatlakozás nem csupán az euroatlanti nukleáris védőernyő alá történő behúzóds stratégiaja volt, hanem Törökország civilizációs identitásválasztását, „nyugativá” válásának fontos aktusát is jelentette (Yılmaz, E.–Bilgin, P. 2006). Geopolitikai metaforával élve, Európa egykori beteg embere a Nyugat keleti bástyája lett. Az 1950-es években a Menderes-kormány vezette Törökország fenntartások nélkül alkalmazkodott az amerikai stratégiai elvárásokhoz, és a Balkánon, valamint a Közel-Keleten²² egyaránt a Szovjetunió katonai bekerítését célzó nyugati stratégia sarokköveként szolgált. Az Egyesült Államok melletti feltétlen elköteleződés

¹⁷ A török geopolitikára a legnagyobb hatást Ratzel organikus államelmélete; Haushofer térelmélete; Mackinder magterület-elmélete; valamint Spykman peremvidék-elmélete gyakorolta.

¹⁸ A fegyveres erők 1962-től a Nemzetbiztonsági Tanácson keresztül gyakorolták politikai ellenőrző szerepüket.

¹⁹ A hadsereg a hidegháború alatt három alkalommal, 1960-ban, 1971-ben és 1980-ban avatkozott be a politikába katonai puccs formájában.

²⁰ Bár İnönü 1945-ben döntött a többpártrendszer mellett, az első, valóban demokratikusnak tekinthető parlamenti választásra csak 1950-ben került sor. Utóbbit az Atatürk által alapított Köztársasági Néppárt riválisa, az Adnan Menderes által vezetett Demokrata Párt nyerte meg.

²¹ A demokrata párti kormány 1950-ben döntött arról, élesen szakítva ezáltal az Atatürk külpolitika hagyományaival, hogy 5000 fős katonai kontingenst küld Koreába.

²² Törökország alapító tagja volt az 1954-es Balkán Paktumnak, valamint az 1953-as Bagdadi Paktumnak. A két regionális szövetség a tagok közötti érdekellentétek miatt még az 1950-es évtized során felbomlott.

„negatív externáliájaként” értelmezhető, hogy Törökország megítélése a nyugati blokkon kívül, különösen az arab világban jelentősen megromlott (Çalış, S. H. 2017).

Az arra vonatkozó konszenzus, hogy Törökország a Nyugat elvitathatatlan része, az 1960-as évek közepén kérdőjeleződött meg, részben a belpolitikai-társadalmi erőviszonyok átalakulása, részben a külső geopolitikai környezet változása következtében. Az 1960-as katonai puccsot követően a parlament liberális szemléletet tükröző alkotmányt fogadott el, és arányos választási rendszert vezetett be, ami nagyobb politikai szerepvállalást tett lehetővé az addig háttérbe szorított, de létszámukat tekintve egyre növekvő társadalmi mozgalmak számára. Az 1960-as és 1970-es évtizedek során először a szélsőbaloldali, arra adott reakcióként a szélsőjobboldali, végül az iszlamista csoportok erősödtek meg, és váltak az egyre kaotikusabb török politikai élet részévé (Findley, C. V. 2010). Bár az említett mozgalmak élesen eltérő ideológiai perspektívákat képviseltek, álláspontjuk abban hasonló volt, hogy mindegyikük kritikusan viszonyult²³ a nyugati elköteleződéshez (Çalış, S. H. 2017). A külső geopolitikai környezet átalakulását részben a hidegháború 1962-es kubai rakétaválságot követő enyhülése idézte elő, ami Törökország globális hatalmi viszonyokban játszott szerepének (átmeneti) leértékelődését eredményezte. Ennél is fontosabb tényező volt azonban a ciprusi válság eszkalációja az 1960-as években. A Nagy-Britanniától 1960-ban függetlenedő szigetország helyzete 1963–1964 fordulójára politikai és társadalmi szempontból egyaránt kritikussá vált: az ország etnikai paritáson alapuló politikai rendszerét²⁴ a török alelnök vétői működésképtelenné tették; ezzel párhuzamosan rendszeressé váltak a görög ciprióta milíciák török kisebbséggel szembeni támadásai (Kacziba P. 2020). Ankara számára tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Ciprus görög ciprióta elnökét Görögország és a Szovjetunió is támogatta. Török szempontból a legrosszabb forgatókönyvet a sziget görög annexiója jelentette, ezt a katonai-politikai elit a dél-anatóliai területekre irányuló közvetlen biztonsági fenyegetésként azonosította. Mindezek fényében Ismet İnönü török miniszterelnök 1964-ben a katonai intervenció mellett döntött, Lyndon B. Johnson amerikai elnök azonban levélben szólította fel a török vezetőt a döntés visszavonására, egyben figyelmeztette arra, ha a török intervenció miatt a Szovjetunió támadást indít Törökországgal szemben, a törökök nem számíthatnak a NATO feltétlen támogatására. A „Johnson-levél” török geopolitikai identitásra gyakorolt hatása óriási volt: a második világháború óta először, jelentős számú török politikus, értelmiségi és átlagember kérdőjelezte meg egyidejűleg az Egyesült Államokba vetett bizalmat (Çalış, S. H. 2017).

Az ezt követő mintegy másfél évtizedben a török külpolitika magán viselte az említett belső és külső tényezők nyomát. Bár a török állam számára a legfőbb igazodási pont továbbra is a NATO-tagság maradt, az említett időszakban külkapcsolatai diverzifikálására törekedett, ami gazdasági szempontból a szovjet blokk és a Közel-Kelet országaival való növekvő kereskedelmi forgalmában; diplomáciai szempontból pedig az arab, és más muszlim országokhoz fűződő kapcsolatainak (mérsékelt) javulásában²⁵ mutatkozott meg (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). 1974 júliusában, miután reális lehetőséggé vált Görögország és Ciprus egyesülése, a Bülent Ecevit vezette Törökország két katonai intervenció során elfoglalta a sziget északi, mintegy 3300 km² nagyságú területét, amely a török geopolitikai tudatban ezáltal a „nemzettest” részévé vált. A megszállt területen létrejött politikai entitás 1983-ban deklarálta államiségét, amit azonban kizárólag Törökország ismert el. A beavatkozást követően tovább romlottak a török-amerikai diplomáciai

²³ Az 1961-ben alapított, szélsőbaloldali Török Munkáspárt Törökország NATO-ból való kilépését és a Szovjetunióhoz való közeledését támogatta, valamint ellenezte az Európai Gazdasági Közösséggel 1963-ban aláírt társulási megállapodást. Az 1969-ben megalakult szélsőjobboldali, a 20. század eleji pántörök eszmét felélesztő Nemzeti Cselekvés Pártja antikommunizmusa miatt nem ellenezte a NATO-tagságot, ugyanakkor negatívan viszonyult az Európai Közösséghez. Az 1970-ben alapított, iszlamista Nemzeti Rend Pártja a nyugati orientációt az iszlám világhoz való közeledéssel kívánta felváltani.

²⁴ A rendszer a görög és török ciprióták számára a teljes népességhez viszonyított arányuknak (70–30% a görögök javára) megfelelően biztosított részvételt az államigazgatásban.

²⁵ Ennek kapcsán érdemes megemlíteni egyrészt Törökország 1969-es csatlakozását az Iszlám Konferencia Szervezetéhez, másrészt azt, hogy az 1973-as arab-izraeli háborúban Ankara az arab felet támogatta.

kapcsolatok: Washington – inkább a görög lobbó hatására, mintsem stratégiai megfontolások alapján – fegyverembargót léptetett életbe Törökországgal szemben, Ankara pedig felfüggesztette az Egyesült Államokkal 1969-ben aláírt Védelmi Együttműködési Egyezményt (Çalış, S. H. 2017).

1979-ben Afganisztán szovjet megszállása és az iráni iszlám forradalom hatására ismét felértékelődött Törökország stratégiai szerepe a nyugati blokk számára. A Nyugattal való hatékony együttműködést azonban lehetetlenné tette az ország belső állapota: az 1970-es évek végére az ideológiai és etnikai²⁶ feszültségek táplálta erőszakhullám, valamint az évtized olajválságai nyomán egyre súlyosabbá váló gazdasági problémák a polgárháború szélére sodorták Törökországot. Az Ecevit-kormány cselekvésképtelenségére hivatkozva a hadsereg Kenan Evren tábornok vezetésével 1980-ban átvette a hatalmat, három évig tartó katonai diktatúrát vezetett be, majd 1982 novemberében új alkotmányt fogadtatott el, amely megerősítette az elnök (vagyis Evren) pozícióját. A következő években Ankara és Washington kapcsolata ismét szorosra vált,²⁷ részben Turgut Özal miniszterelnök pragmatikus külpolitikájának, részben a hadsereg NATO melletti elkötelezettségének köszönhetően. A török geopolitikai diskurzusnak újfent központi eleme lett és maradt egészen az évtized végéig a szovjet fenyegetés. Ennek egy példája Ihsan Gürkan 1987-es tanulmánya, amelyben az egykori tábornok a hidegháború legforróbb időszakát jellemző hangnemben tárgyalja a szovjet blokk jelentette kihívást: „A NATO-ra leselkedő fenyegetés kapcsán az elsődleges szempont, ami a kezdetek óta változatlan, hogy a [Varsói] Szerződés a hagyományos hadviselés minden előrelátható szakaszában határozott számbeli fölényt élvez a NATO-val szemben. (...) Következésképpen a Varsói Szerződés támadása esetén féltő, hogy a NATO-nak a fegyverletétel és a nukleáris fegyverek bevetése között kell választania” (Gürkan, I. 1987, pp. 37–38). A szerző ez alapján konklúzióként a török állam további militarizálásának szükségességére jut: „...mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy ez a NATO-ország geopolitikai elhelyezkedése és földrajzi sajátosságai miatt, valamint a jelenlegi hatalmi viszonyok fényében, nem csupán arra köteles, hogy jelentős haderőt állomásoztasson békeidőben a potenciális konfliktusövezetekben, hanem arra is, hogy fejlessze mozgósítási képességét, és modernizálja a haderőit” (Gürkan, I. 1987, p. 39).

6. Török geopolitikai diskurzusok a hidegháború utáni időszakban

Az 1980-as évek végén a hidegháború lezárása, majd a bipoláris politikai struktúra összeomlása radikálisan átformálta a nemzetközi kapcsolatok globális rendszerét, ami Törökország számára négy fő következménnyel járt. 1) A szovjet fenyegetés eltűnésével átértékelődött a török állam NATO-ban játszott szerepe és az Egyesült Államokkal való kapcsolata. 2) A világot kettéosztó ideológiai törésvonal megszűnésével felerősödtek a civilizációs identitások, ami új megvilágításba helyezte Törökország viszonyát az Európai Közösséggel, valamint az iszlám világgal. 3) A szocialista blokk összeomlása nyomán geopolitikai vákuumterületek jöttek létre, illetve civilizációs eredetű fegyveres konfliktusok robbantak ki az Anatóliát övező régiókban. 4) A Szovjetunió felbomlásával függetlenné váltak a Törökországhoz nyelvi és etnikai értelemben kötődő kaukázusi és közép-ázsiai köztársaságok. Mindezek fényében kulcskérdéssé vált, hogy az iszlám vallású, etnolingvisztikai szempontból a „török világhoz” tartozó, politikai kapcsolatrendszerét tekintve pedig a Nyugat részét képező Törökország milyen geopolitikai narratívák mentén határozza meg saját helyzetét az új világrendben. Az átalakulás éveiben az országot miniszterelnökként (1983–1989), majd elnökként (1989–1993) vezető Turgut Özal diskurzusa a 19. század végi–20. század eleji irányzatok – oszmanizmus, iszlamizmus és pántürkizmus – sajátos keverékeként fogható fel, ami neoliborális gazdaságfilozófiával egészült ki (Laçiner, S. 2009). A Tanzimát-kori elithez hasonlóan Özal

²⁶ 1978-ban szélsőbaloldali kurdok egy csoportja Abdullah Öcalan vezetésével megalapította a Kurdisztáni Munkáspártot (PKK), melynek célja Észak-Kurdisztán (Délkelet-Törökország) felszabadítása volt a török fennhatóság alól. Az 1980-as katonai puccsot követően Öcalan Szíriába helyezte át a főhadiszállását.

²⁷ A török-amerikai kapcsolatok javulásának egyértelmű bizonyítéka volt a két állam által 1980 márciusában aláírt Védelmi és Gazdasági Együttműködési Egyezmény.

prioritásként kezelte az európai rendszerhez való csatlakozást, ezért 1987-ben benyújtotta Törökország teljes jogú tagság iránti kérelmét az Európai Közösséghez. Az EK arra vonatkozó, 1989-es döntése, hogy nem kezdi meg a török csatlakozás tárgyalását, súlyos csalódást jelentett a tagság lehetőségéhez túlzott optimizmussal viszonyuló török elit és társadalom számára (Davutoğlu, A. 2016). A döntés ugyanakkor megalapozta a török percepciót, miszerint az európai vezetők az „új Európa” határait civilizációs alapon kívánják meghúzni, Törökországot pedig vallási okokból kívánják azokon kívül rekeszteni (Bilgin, P. 2004). Részben ezzel magyarázható, hogy 1989 után Özal geopolitikai diskurzusának fontos elemévé vált az érvelés, miszerint a török tagság a Közösség stratégiai érdeke, mivel Törökországot különleges földrajzi helyzete, demokratikus politikai berendezkedése, gazdasági potenciálja és történelmi öröksége alkalmassá teszi arra, hogy „kapuállamként”, vagy „civilizációs hídként” közvetítse az európai normákat az iszlám világ felé (Özal, T. 1991).

Szintén kiemelten fontos cél volt Özal számára az egyetlen szuperhatalom szerepébe kerülő Egyesült Államokkal való stratégiai szövetség fenntartása és megerősítése, amire az 1990–1991-es öbölháború²⁸ kínált lehetőséget. Az elnök a közvélemény tiltakozása ellenére az USA által vezetett katonai intervenció támogatása mellett döntött, és a nemzetközi erők rendelkezésére bocsátotta az ország légibázisait, valamint Irak elleni kereskedelmi embargót hirdetett meg. Törökország ezáltal sikeresen demonstrálta a NATO irányába, hogy geopolitikai súlyát a szovjet fenyegetés hiányában is megőrizte. Ankara számára ugyanakkor kihívást jelentett, hogy a Kurdisztáni Munkáspárt az intervenció nyomán Észak-Irakban létrejött hatalmi vákuumot kihasználva fontos háttérbázishoz jutott a Törökország elleni harcokhoz (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Az 1980-as évek eleje óta a török állam területi integritására és belső stabilitására növekvő fenyegetést jelentő kurd szeparatizmus problémáját Özal a hagyományos kemalista módszerektől eltérve úgy próbálta meg kezelni, hogy nagyobb teret engedett a törökök és kurdok között összekötő kapcsolatot jelentő iszlám vallásnak. Szintén a kemalista hagyományokkal való szakításként értékelhető, hogy Törökország kereskedelmi potenciáljára, valamint az oszmán kulturális örökségre építve, aktív külpolitikai stratégiát alakított ki az egykori birodalom részét képező területeken, a Balkánon, a fekete-tengeri régióban,²⁹ a Kaukázusban és a Közel-Keleten (Laçiner, S. 2009), a Törökország és az említett térségek közötti gazdasági és kulturális integráció erősítése érdekében (Yavuz, M. H. 1998).

A Jugoszlávia felbomlása³⁰ nyomán, valamint a hegyi-karabahi enklávé hovatartozása³¹ kapcsán kibontakozó katonai konfliktusokban Ankara az anatóliai törökökhöz kulturális és etnikai szálakkal kötődő közösségek (bosnyákok, azeri törökök) mellett foglalt állást. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió 1991-es összeomlásával létrejött hatalmi vákuum lehetőséget biztosított számára, hogy megerősítse politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatait az immár független kaukázusi és közép-ázsiai török köztársaságokkal.³² Ennek fényében Özal deklarálta, hogy a Törökország befolyási övezetét képező török világ az „Adriától a Kínai Nagy Falig” tart (Egeresi Z. 2017). A pántörök ambíciókat dédelgető nacionalista csoportok körében felmerült továbbá egy Törökország vezette török unió elképzelése is, amiről azonban rövidesen bebizonyosodott, hogy a gyakorlatban megvalósíthatatlan: a pántörök vízió nem vett tudomást egyrészt a közép-ázsiai régió

²⁸ A háború kiváltó oka az volt, hogy a Száddám Huszein vezette Irak 1990 augusztusában lerohanta a szomszédos Kuvaitot.

²⁹ Özal kezdeményezése nyomán alakult meg 1992-ben a fekete-tengeri partvidékkel rendelkező országok mellett más balkáni és kaukázusi államokat is magába foglaló Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés Szervezete, amely a tagok közötti gazdasági és kulturális integráció szintjét hivatott elmélyíteni. A projekt az 1990-es évek második felétől fokozatosan elveszítette jelentőségét, elsősorban a tagok közötti érdekellentétek miatt.

³⁰ Az 1991-től 2001-ig tartó délszláv háború az etnikai és vallási szempontból egyaránt heterogén Jugoszláv Föderáció felbomlása nyomán tört ki. A háború legvéresebb szakasza a boszniai konfliktus volt, melynek során mintegy 100 ezer ember vesztette életét. 1995 júliusában a szerb csapatok Srebrenicában mintegy 8000 bosnyák muszlimmal végeztek. A megszárlás a Hágai Nemzetközi Bíróság döntése értelmében népirtásnak minősül.

³¹ Az Örményország és Azerbajdzsán között 1988-tól 1994-ig zajló, de befagyott konfliktusként napjainkban is tartó háború tétje a hegyi-karabahi enklávé birtoklása, amely nemzetközi jogi szempontból Azerbajdzsánhoz tartozik, lakossága azonban döntően örmény.

³² Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán.

Oroszországtól való továbbra is erős gazdasági függéséről; másrészt Törökország politikai befolyásának és gazdasági teherbíró képességének korlátairól; harmadrészt pedig arról, hogy a politikai függetlenségüket elnyerő posztszovjet köztársaságok nem vágytak új „nagy testvérré” (Günay, C. 2019).

Az Özal halálát (1993) követő évek legfontosabb fejleménye az iszlamista Jólét Pártja felemelkedése volt. A Necmettin Erbakan által vezetett mozgalom az iszlamista narratívát szociális érzékenységgel ötvözve gyorsan növelte támogatói bázisát a kulturálisan konzervatív, szociálisan a társadalom alsó osztályához tartozó szavazók körében, és az 1995-ös parlamenti választáson 158 mandátum megszerzésével az ország legerősebb pártja lett (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Sikere a tömegek elégedetlenségét és felháborodását kiváltó belső és külső fejleményekre adott populista válaszok népszerűségével magyarázható. A belső problémák közül kiemelendő a gazdasági liberalizáció nyomán elmélyült társadalmi egyenlőtlenség, valamint a kurd nacionalizmus jelentette kihívás. A legfontosabb külső tényezők között említhető az Irakkal szembeni nyugati beavatkozás, az Európai Közösséghez benyújtott csatlakozási kérelem elutasítása, Bulgária török- és muszlimellenes intézkedései,³³ valamint a boszniai muszlimokkal szemben elkövetett háborús bűnök kapcsán tanúsított európai passzivitás (Yavuz, M. H. 1998). Erbakan geopolitikai diskurzusa, tudatosan reflektálva az Anatólián kívüli muszlim közösségekkel való szolidaritás megerősödésére, Törökország helyét az iszlám civilizáción belül határozta meg, az Európai Unióhoz való csatlakozást pedig öngyarmatosításként azonosította: „Az Európai Unió egy keresztény-nyugati kultúrán alapuló integrációs modell. (...) Törökország muszlim ország. (...) ...a törekvés, hogy helyünket az Európai Unión belül találjuk meg, saját politikai, szociális és kulturális értékeink feladását jelenti. A csatlakozással átruházzuk szuverén jogainkat a katolikus EU-nak” (Erbakan idézi Bozdağlioğlu, Y. 2003, p. 133). Miután 1996-ban, kétpárti koalíció élén Törökország miniszterelnöke lett, Erbakan ezt a szellemiséget kívánta ázsiai és afrikai nyitással³⁴ a külpolitikai gyakorlatba átültetni. Az intézkedéseit az állam szekuláris berendezkedésére jelentett fenyegetésként azonosító hadsereg azonban 1997 elején lemondásra kényszerítette, amit a Jólét Pártja betiltására vonatkozó alkotmánybírói döntés követett (Bozdağlioğlu, Y. 2008). A konzervatív tömegek támogatását élvező iszlamista párt és a kemalista hagyományokat védő hadsereg konfliktusa a pozitív kicsengésű „civilizációs híd” és „civilizációs kapu” metaforák helyett Huntington jóval pesszimistább hangvételű elemzését látszott megerősíteni, ami az ataturki civilizációváltás kudarcát prognosztizálta: „Törökországnak a NATO-tagságban megtestesülő nyugati kötődése a hidegháború terméke volt. (...) Törökország számára a hidegháború vége – a társadalmi és gazdasági fejlődés okozta változások révén – előtérbe állította a „nemzeti identitás és etnikai azonosságtudat” fontos kérdéseit, és a vallás készen állt, hogy azokra választ adjon. Atatürk és a török elit világi öröksége a század kétharmadában egyre inkább ösztűz alá került” (Huntington, S. P. 2015, pp. 233–237).

Az Európai Unió 1999-es helsinki csúcsán két, Törökországot érintő döntés született: egyrészt az Unió hivatalos tagjelöltként ismerte el a török államot; másrészt az Európai Tanács kimondta, hogy a Ciprusi Köztársaság felvételének nem lehet feltétele a szigetország helyzetének rendezése (Egeresi Z.–Pénzváltó N. 2020). Ennek hatására ismét a politikai viták középpontjába került az EU-csatlakozás kérdése, amely kapcsán három, geopolitikai érveléssel alátámasztott álláspont alakult ki. A tagságot támogatók, az özali hagyományokat követve, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy az Unióba való befogadása esetén Törökország – földrajzi helyzete és gazdag kultúrája révén – képes lesz elősegíteni az Európa és Ázsia, illetve a Nyugat és az Iszlám közötti civilizációs párbeszédet (Bilgin, P. 2007). Az irányzat egyik legfontosabb képviselője İsmail Cem külügyminiszter (1997–2002) volt, aki a török külpolitika irányát két fő szempont alapján jelölte ki: „Az elsősorú cél, hogy Törökországot az európai integrációs folyamat szerves részévé tegyük.

³³ Az 1980-as évek második felében Bulgária bolgár nevek felvételére kötelezte az országban élő törököket.

³⁴ Erbakan pániszlamista külpolitikájának fontos eleme volt az általa kezdeményezett D-8 (Developing 8) projekt, amely a Törökország, Irán, Pakisztán, Banglades, Indonézia, Malajzia, Nigéria és Egyiptom közötti gazdasági együttműködést hivatott megerősíteni.

(...) A török tagság által az Unió egy valóban multikulturális és multiregionális földrajzi egységgé fog válni. (...) A második, azonos fontosságú cél, hogy Törökországot kulcsfontosságú és sikeres országgá alakítsuk az Eurázsiai földrajz centrumában. (...) Ez a két cél egyáltalán nem ellentétes egymással: valójában kiegészítik és megerősítik egymást” (Cem, İ. 2002, p. 4). Az EU-ellenes álláspont mindenekelőtt a katonai vezetők körében erősödött meg, akik a csatlakozást a török állam területi integritására és nemzeti szuverenitására jelentett fenyegetésként azonosították. A Sèvres-szindrómával összefüggésbe hozható diskurzus szerint a Törökország gyengítésére irányuló európai törekvés első lépése a Ciprusi Török Köztársaság felszámolása, amit a kisebbségi jogokra hivatkozva a kurd politikai autonómia kikényszerítése követ majd (Özkan, B. 2012). Mindez a vezérkar arra vonatkozó félelmével egészült ki, hogy az európai uniós jogharmonizáció következtében a hadsereg elveszíti különleges politikai szerepét, ezáltal lehetőség nyílik az iszlamisták számára a hatalomátvételre. Az irányzat képviselői az említett tényezőkre hivatkozva az európai uniós kapcsolatok megszakítását és Törökország „eurázsiai fordulatát” sürgették: Suat İlhan tábornok a török népekkel, és néhány környező ázsiai országgal való szorosabb együttműködést tartotta kívánatosnak (Egeresi Z. 2017); Tuncer Kılınc, a Nemzetbiztonsági Tanács főtitkára (2001– 2003) pedig stratégiai szövetség kialakítását javasolta Törökország, Oroszország és Irán között (Aktürk, Ş. 2015). A harmadik, euroszkeptikusnak nevezhető álláspont pozitívan viszonyult az uniós tagsághoz, ugyanakkor fenntartásokkal viseltetett az európai normák átvételét illetően. Az ezredforduló idején miniszterelnöki pozíciót betöltő Bülent Ecevit például Törökország „geopolitikai érzékenységére” hivatkozva az uniós alapelvek csupán egy részét kívánta átültetni a török jogrendszerbe (Bilgin, P. 2007).

7. Összefoglalás

A 2002-es parlamenti választás vízválasztónak bizonyult a török politikatörténetben: a Jólét Pártja reformista tagjai által megalapított Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) győzelme az 1990-es évek hektikus időszakának lezárását, egyben egy új korszak kezdetét jelentette. A Recep Tayyip Erdoğan vezette kormány – igazolva a katonai vezetők félelmét – határozott lépéseket tett az európai uniós csatlakozás irányába, ezzel egyidejűleg fokozatosan építette le a hadsereg politikai befolyását, ezáltal konszolidálva saját hatalmát. Az Unióval való csatlakozási tárgyalások 2006-os befagyását, valamint az AKP második, 2007-es parlamenti győzelmét követően a kormány egy jóval ambiciózusabb és függetlenebb külpolitika megvalósításába kezdett, melynek elméleti alapjaként Ahmet Davutoğlu 2001-es, Stratégiai mélység című munkája azonosítható. Davutoğlu – elsősorban Turgut Özal és İsmail Cem szellemi örökségére támaszkodva, ugyanakkor azon túllépve – egy olyan átfogó stratégiai víziót dolgozott ki, ami Törökországot a globális tendenciákat is befolyásolni képes regionális hatalomként pozicionálja. A Davutoğlu-doktrína elméleti és gyakorlati aspektusainak elemzésére azonban jelen tanulmány nem vállalkozik.

A dolgozat célkitűzése az volt, hogy a kritikai geopolitika módszertanát alkalmazva tekintse át a török geopolitikai gondolkodás alakulását az Oszmán Birodalom felbomlásától az ezredfordulóig. Az elméleti alapok lefektetését követő második fejezet rávilágít arra, hogy a 19–20. századi oszmán politikai elit változó hatalmi térfelfogása a válságban lévő birodalom dinamikus alakuló területi, vallási és etnikai összetételének ideológiai leképeződéseként azonosítható. A török geopolitikai kultúra domináns tradícióiként értelmezhető oszmán szellemi irányzatokat a dolgozat Yusuf Akçura 1904-es írása (illetve annak angol fordítása) alapján elemzi. A harmadik fejezet a birodalom összeomlását követően, 1923-ban megalapított Török Köztársaság első három évtizedét tekinti át. Központi megállapítása, hogy az anatóliai-félszigetet felszabdáló Sèvres-i béke traumája maradandó nyomot hagyott a török geopolitikai tudatban, ami a későbbiekben a török kül- és belpolitikában egyaránt megmutatkozott. A negyedik rész a hidegháborúval foglalkozik, és a leegyszerűsítő értelmezésekkel szakítva rámutat arra, hogy az 1960-as és 1970-es évek során, külső és belső tényezők hatására a török politikai elit megkérdőjelezte a Nyugat melletti feltétlen elköteleződés dogmáját, ami a gyakorlatban a török külpolitika korlátozott diverzifikálódásában

mutatkozott meg. A posztbipoláris időszak első évtizedét vizsgáló ötödik fejezet legfontosabb megállapítása, hogy a nemzetközi környezet radikális átalakulása, ezzel párhuzamosan a Törökországon belüli politikai-társadalmi erőviszonyok átrendeződése a 19–20. századi oszmán geopolitikai irányzatok – mindenekelőtt az iszlamizmus – újbóli megerősödését idézte elő.

Irodalomjegyzék

- AÇIKALIN, C. (1947): 'Turkey's International Relations. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 23 (4), pp. 477–491. DOI: 10.2307/3016558.
- AGNEW, J. (2004): *Geopolitics Re-visioning world politics*. Second edition. Routledge, London. DOI: 10.4324/9780203413739.
- AKTÜRK, Ş. (2015): The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity. *Turkish Studies* 16 (1), pp. 54–79. DOI: 10.1080/14683849.2015.1021246.
- ANDERSON, B. (2006): *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- BAJALAN, D. R. (2019): The First World War, the End of the Ottoman Empire, and Question of Kurdish Statehood: A 'Missed' Opportunity? *Ethnopolitics* 18 (1), pp. 13–28. DOI: 10.1080/17449057.2018.1525163.
- BARANYI T. P. (2016): Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig. In: Baranyi T. P.–Szálkai K. szerk. *Újbold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- BARCSI T. (2012): *A kivonulás mint lázadás*. Publikon Kiadó, Pécs.
- BAYER J. (2010): A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században* 1, pp. 1–24.
- BILGIN, P. (2004): A Return to 'Civilisational Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era. *Geopolitics* 9 (2), pp.269–291. DOI: 10.1080/14650040490442863.
- BILGIN, P. (2007): „Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography”: The uses of „geopoliticaltruths” in Turkey. *Political Geography* 7, pp. 740–756. DOI: 10.1016/j.polgeo.2007.04.003.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2003): *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Routledge, New York. DOI: 10.4324/9780203502037.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2008): Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy. *Insight Turkey* 10 (1), pp. 55–76.
- ÇALIŞ, Ş. H. (2017): *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. I. B. Tauris & Co. Ltd, London. DOI: 10.5040/9781350989566.
- CEM, İ. (2002): [Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a new Millenium](http://turkishpolicy.com/images/stories/2002-01-futureofTRpolicy/TPQ2002-1-cem.pdf). (Online) <http://turkishpolicy.com/images/stories/2002-01-futureofTRpolicy/TPQ2002-1-cem.pdf> *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2002. Letöltve: 2020. 08. 08.
- CENTRE FOR INTERNATIONAL LAW: [1936 Convention Regarding the Regime of the Straits](https://www.nus.edu.sg/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf). (Online) [1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf](https://www.nus.edu.sg/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf) (nus.edu.sg) Letöltve: 2020. 08. 01.
- CIZRE, Ü. (2001): Turkey's Kurdish Problem: Borders, Identity, and Hegemony. In: O'Leary, B.–Lustick, I. S.–Callaghy, T. eds. *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. Oxford University Press, Oxford, pp. 222–252. DOI: 10.1093/0199244901.003.0008.
- COHEN, S. B. (2015): *Geopolitics. The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield.
- DAVUTOĞLU, A. (2016): *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont, Budapest.

- EGERESI Z. (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. *Világtörténet* 2013 (1), pp. 125–144.
- EGERESI Z. (2017): A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban. *Külvügyi Szemle* 16 (4), pp. 64–87.
- EGERESI Z.–Pénzváltó N. (2020): *A Török Köztársaság a történelemben*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- FINDLEY, C. V. (2010): *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity. A History, 1789–2007*. Yale University Press, New Haven.
- FLINT, C. (2006): *Introduction to Geopolitics*. Routledge, Abingdon.
DOI: 10.4324/9780203503768.
- GÜNAY, C. (2019): Turkey's Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics. In: Hamilton, D. S.–Spohr, K. eds. *Exiting the Cold War, Entering a New World*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- GÜRKAN, I. (1987): Implications of new military technologies and doctrines for the evolution of national defense strategies in relation to NATO: A Turkish view, *The International Spectator. Italian Journal of International Affairs* (22) 1, pp. 36–43.
DOI: 10.1080/03932728708456610.
- HUBBARD, G.–KANE, T. (2016): *Egyensúlyban: A nagybatalmak gazdasága az ókori Rómától a modern Amerikáig*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- HUNTINGTON, S. P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GRYGIEL, J. J. (2006): *Great Powers and Geopolitical Change*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- KACZIBA P. (2020): Az amerikai és a brit diplomácia szerepe az 1974-es ciprusi konfliktusban. *Hadtudományi Szemle* 13 (1), pp. 77–89. DOI: 10.32563/hsz.2020.1.6.
- KADIOĞLU, A. (2011): The Twin Motives of Turkish Nationalism. In: Kadioğlu, A.–Keyman E. F. eds. *Symbiotic Antagonisms: Competing Nationalisms in Turkey*. The University of Utah Press, Salt Lake City.
- KELLY, Ph. (2016): *Classical Geopolitics: A New Analytical Model*. Stanford University Press, Redwood City.
- KISSINGER, H. (2015): *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- LAÇINER, Sedat (2009): Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalizm. *Usak Yearbook* 2009 (2), pp. 153–205.
- LACOSTE, Y. (1999): Geopolitika. In: Csizmadia S.–Molnár G.–Pataki G. Zs. szerk. *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, pp. 486–513.
- LECHNER Z. (2020): A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemlélve. *Tér és Társadalom* 34 (2), pp. 108–128. DOI: 10.17649/TET.34.2.3241.
- MAZANEC, J. (2016): The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms. *Prague Papers on the History of International Relations* 2016 (2), pp. 21–45.
- MENDLY D. (2016): A diszkurzív módszer alkalmazási lehetőségei a geopolitikában. (Online) http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3066/1/file_1493200250_1_AJRC_Elemzesek_2016E01_Mendly_Dorottya_u.pdf *AJRC-Elemzések* 2016E01. Antall József Tudásközpont, Budapest, 8 p.
- O'LOUGHLIN, J.–Ó TUATHAIL, G.–KOLOSSOV, V. (2005): Russian geopolitical culture and public opinion: The masks of Proteus revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers* 3, pp. 322–335. DOI: 10.1111/j.1475-5661.2005.00174.x.
- Ó TUATHAIL, G. (1996): *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge, London.
- ÖZAL, T. (1991): Turkish Stand on the Gulf Crisis, Middle East and Europe. *A Quarterly of the Foreign Policy Institute* 16 (1–2).
- ÖZKAN, B. (2012): *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan*. Yale University Press, New Haven.
- SZABÓ G. (2010): *Szétszakadó világunk*. Publikon Kiadó, Pécs.

- THOMAS, D. S. (1992): Akcura's Uc Tarz-i Siyaset. In: Paksoy, H. B. ed. *Central Asian Monuments*. Isis Press, Istanbul.
- VOLKAN, V. D. (2009): Large-group identity, international relations and psychoanalysis. *International Forum of Psychoanalysis* 18 (4), pp. 206–213.
- YAVUZ, M. H. (1998): Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 7 (12), pp. 19–41.
DOI: 10.1080/10669929808720119.
- YILMAZ, E.–BILGIN, P. (2006): Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft. *International Journal* 61 (1), pp. 39–59. DOI: 10.1177/002070200606100103.